

Pannonia „személyre szabott” ékszerdobozai – Aquincum és Carnuntum amphitheatrumai

Pálfi Ádám

PTE BTK Történettudományi Intézet, Ókortörténeti Tanszék

Bevezetés

A fennmaradt és a mai napig megtekinthető római örökségek közül kétségkívül az amphitheatrumok a legimpozánsabb ókori emlékeink. A tömegszórakoztatás legismertebb ókori intézménye az *Amphitheatrum Flavium*, ismertebb nevén a *Colosseum* volt. A közelben álló Nero császár kolosszális bronz szobráról elnevezett, a jelenlegi tudásunk szerint kb. 50.000-60.000 nézőt befogadni tudó gigantikus szórakoztatóközpont a mai napig Róma szimbólumának tekinthető (Grüll 2019: 105–107). Az amphitheatrumok a római kultúra terjedésének szempontjából egy olyan egységes és egyesítő erőt közvetítettek, ami birodalomszerte mindenhol megtalálható volt, mivel kivétel nélkül mindegyik római tartományban létesült körszínház (Kyle 2015: 290). A császárkori Rómában a szórakoztatóipar állami monopólium volt, az amphitheatrum és a cirkuszi kocsiverseny-játékok során ugyanis hatalmas tömegeket értek és tudtak megszólítani (Grüll 2019: 49). Egy olyan jelentős befolyásoló tényezővel bírt, amit a császárság a hatalmi politikájának eszközévé tett:

„Valamely kormányzat kiválóságát annyira jelzi, hogy milyen gondot fordít a szórakozásra, mint a komoly dolgokra, mert igaz, hogy az utóbbiak terén a hanyagság sokkal inkább elítélendő, az előbbiek esetében viszont nagyobb elégedetlenséget szül: mindent összevetve, a nép kevésbé mohón vágyik a pénzbeli

bőkezűsége, mint a látványosságokra” – írta Marcus Aurelius császár nevelője, Marcus Cornelius Fronto (ford. Borzsák István, Grüll 2000: 14.).

1. ábra: Colosseum mai látképe (forrás: <https://my-passion.blog/2020/05/17/colosseum/>)

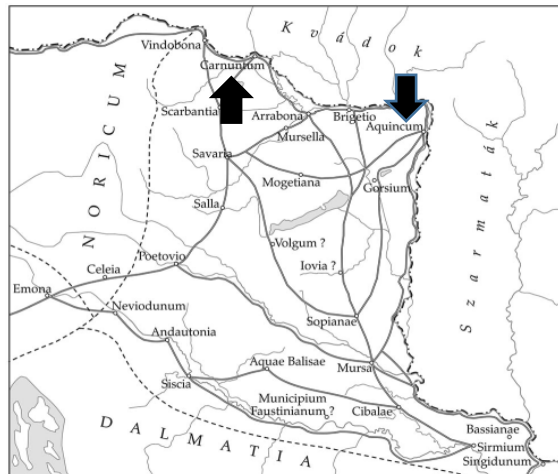
A közhelyekkel ellentétben ezeken a helyeken nem csupán klasszikus gladiátorküzdelmek vagy állatküzdelmek zajlottak, hanem a széles repertoárnak köszönhetően megelevenedtek a római mitológia legnépszerűbb történetei, szárazföldi, sőt néha tengeri ütközetek is (Kovács 2016: 78). A köztársaság vége felé már annyira népszerűvé váltak a gladiátorjátékok, hogy szükség volt állandó helyszínekre. A Kr. e. 1. században a legelső amphitheatrumok még fából épültek, de nyilván ezek statikailag nem voltak túl megbízhatók, néhány esetben előfordult, hogy ez a kezdetleges fatákolmány összedőlt és maga alá temetett embereket. Az első kőből épített amphitheatrumot Itáliában, Pompejiben a diktátor Sulla emeltette az oda telepített veteránok számára. Az amphitheatrum-építészet pedig a Kr. u. 1. századra, a Flaviusok korára teljesedik ki, ekkor épül a *Colosseum* és inentől kezdve terjed el az amphitheatrumok kultusza az egész birodalomban (Karácsony 2018: 128).

Pannonia provincia központjai: Aquincum és Carnuntum

Ha végigtekintünk a címben megnevezett városok történetén, akkor észrevehető, hogy mindkét római település esetében sok a kapcsolódási pont – először Pannonia elfoglalásánál kerültek előtérbe, mivel földrajzilag kiemelt stratégiai pontok mentén helyezkedtek el, majd a Kr.u. 2. század elején kettéosztott Pannonia fővárosai, tartományi székhelyei lettek (Nagy 1971: 68–70). Mind Aquincum, mind Carnuntum több közigazgatási és települési egységből álló, a római civilizáció valamennyi ismérvével rendelkező város volt (Zsidi 2002: 7). A települések kialakítása a hármastelepülésszerkezetet követi: először létrehoztak

egy legiotábort, majd köré egy katonavárost, ahol a katonák hozzátartozói, kereskedők és árusok éltek, míg legvégül a provincia tényleges elfoglalása, a helyzet stabilizálása, és az alapvető feltételek megteremtése után létrejött maga a civil település (Madarassy 1999: 69–75). Hadrianus (117–138) császár uralkodása alatt Aquincum és Carnuntum is megkapta a *municipium* rangot. Ezt egy erőteljes gazdasági fellendülés követte, amelynek a 166/167–180 között folyó markomannkvád háborúk vetettek véget (Mócsy 1963: 17-20). A háború befejeztével, a századfordulóhoz közeledve ismét erőteljes építkezések kezdődtek el, amiben szerepet játszott Septimius Severus (193–214) császári trónra kerülése. A Severus-korszakban a korábbiakhoz képest mind Carnuntum, mind Aquincum gazdasági és társadalmi szempontból jelentős fejlődésen ment keresztül.

A pozitív irányba tartó változások hatására 194-ben a császár jóváhagyásával Carnuntum és Aquincum egyszerre részesült a magasabb városi rangot jelent *colonia* státuszban (Gäzdac/Humer/Pollhammer 2014: 18). Carnuntum a Kr.u. 2. század végére, a 3. század elejére egy ötvezres metropolisszá nőtte ki magát, a Borostyánkőutat és a *limes* utat összekötő kereskedelmi csomópont lett (Tóth 1979: 17–18). Aquincum pedig a maga korában kiérdemelte a *colonia splendidissima*, vagyis a legtündöklőbb, legfényesebb város jelzõt, ami arra enged következtetni, hogy egy figyelemreméltó, és vezető szerepet magához ragadó településről kell szólnunk. (Szilágyi 1956: 27–31). Ma Aquincum és Carnuntum a legfontosabb és a legszélesebb körben kutatott magyar, illetve osztrák régészeti lelőhelynek számít európai viszonylatban.

2. ábra: Pannonia provincia térképe (forrás:

https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_gorog_romai_torten_elem/ch04s03.html)

Pannoniai amphitheatrumok

Már az elején érdemes leszögezni, hogy az olyan (jellegű) tartományok, mint Pannonia nem tartoztak a leggazdagabb provinciák közé, csak bizonyos kiváltságokat engedhettek meg maguknak. A Duna-menti provinciák jelentős részét eleve hadászati céllal hozták létre, nem az ásványkincs számított, mint például Dacia esetében. Pannoniának a birodalmat kellett védenie néhány másik, határ menti provinciával együtt (Karácsony 2018: 129). Nem volt lehetőség olyan hatalmas, több tízezer néző befogadására alkalmas épületek emelésére, mint Rómában a 150.000 nézőt befogadni tudó Circus Maximus vagy a mai napig látható, az ókorban mindig teltházas Epheszoszi Nagy Színház. Ezért a városvezetők a gazdasági szempontokat is szem előtt tartva jellemzően egyfajta létesítmény megépítésre adtak engedélyt, ami kikapcsolódási lehetőséget nyújtott a tartomány lakói számára (Hajnóczy 1974: 127-129).

Birodalomszerte megfigyelhető volt, hogy a theatrumok az 1. században éltek virágkorukat majd a 2. század elejétől a legtöbb provinciális városban színház már csak a legkritkább esetben épült, előtérbe kerültek ugyanis a két félkör alakú színház összeillesztéséből megszülető amphitheatrumok (Póczy 2004: 268). Mindezek ellenére Pannoniában is tekintélyesnek számító amphitheatrumok emelkedtek, ezek funkcióját azonban tartományi szinten kiszélesítették: az arénában nemcsak gladiátorküzdelmek és véres állathajszák szórakoztatták a nézőket, hanem a politikai nagygyűléseket, császárválasztásokat, színházi

előadásokat és a maguk a legionáriusok is amphitheatrumokban gyakorlatoztak, készültek fel az ellenféllel vívott harcokra (Karácsony 2018: 135). Az amphitheatrumokat a Pompeji mintát követve, mindig a települések legszélére, a városfalon kívül helyezték el.

Pannoniában a kutatás jelenlegi állása szerint Aquincumban, Carnuntumban, Brigetioban és Vindobonában, ahol a polgárváros mellett legiotábor is volt, ott két-két amphitheatrummal, míg Scarbantia, Savaria, Siscia, Sopianae, Mursa és Andautonia városok esetében egy arénával kell számolni (Pálfi 2018: 46-48).

Polgárvárosi arénák

Az amphitheatrum építésére Aquincum és Carnuntum polgárvárosaiban valószínűleg legkésőbb a 2. század második felében került sor. Mélyásatások során lehet a leginkább képet kapni arról, hogy pontosan mikor kezdődött el az amphitheatrum építése. Az aquincumi polgárvárosi aréna esetében voltak ilyen kutatások, ott sikerült cölöpkonstrukciós előzményeket feltárni (Zsidi 2002:80-85). Az aquincumi aréna a város határain kívül, az északi faltól 26 méterre, az egyik védőtorny szomszédságában épült fel (Zsidi 1995: 43). Összesen 5060 m² magába foglaló területen helyezkedik el, formája ellipszis alakú, 86x75 m tengelyméretével az ilyen jellegű építmények között a közepes méretűek közé sorolható (Hajnóczi 1987: 97). Mindössze egy 53x45 méteres küzdőtere volt, fele akkora, mint a katonavárosinak. A nézőtér belső oldalát az aréna felől kb. 3–3,2 m magas kváderkövekkel burkolt mellvédfal (*podium*) védte a vadállatok felugrásától (Szilágyi/Horler 1962: 484). Az aréna befogadóképességét illetően vita bontakozott ki: korábban Torma Károly és Póczy Klára számításai alapján 3000-4000 emberrel számoltak, újabban mindenekelőtt Borhy László kutatásai mutatták ki, hogy a korábbi becsült nézőszámokat megkettőzhetjük (Borhy 2009: 35). Maradtak fent írásos források, régészeti leletek arról, hogy kik vettek részt az amphitheatrumokban zajló eseményeken (Póczy 2004: 102-103). A lelátó déli oldalán lévő kőpadokon találtak bevéselt neveket, akik valószínűleg a város kimagasló, prominens tagjai közé tartoztak, így rendelkeztek akkora jövedelemmel, hogy saját névre szóló helyet tudtak bérelni az arénában. Az előkerült hús név között szerepel Gaia Valeria Nonia neve is, ebből könnyen kikövetkeztethető, hogy a gladiátorküzdelmeken és előadásokon nők is részt vehettek (Borhy 2010: 268-276). A szűkszavú feliratok két esetben az ülőhely gazdájának foglalkozására is utalnak, egyikük egy kiszolgált katona (*veteranus*), másikuk vámügymintázó (*vilicus*) lehetett (Zsidi 2002: 108). Hossztengelyének

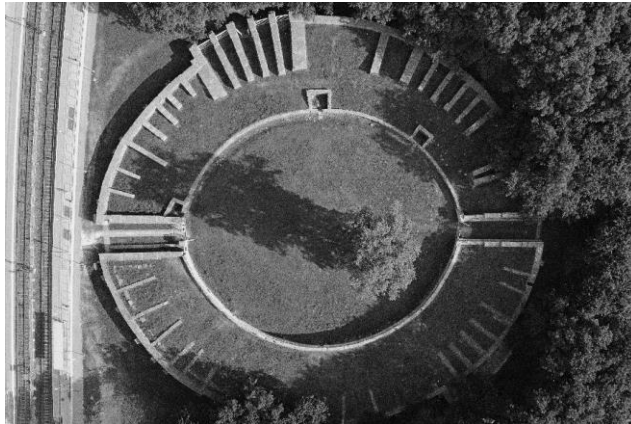
kelet és nyugat felől volt egy-egy kapuja. A keleti díszkapu az ún. *porta pompae* szerényebb volt a nyugatinál, pedig egykor itt vonult be a díszmenet a gladiátorokkal, az ember- és állatküzdelmek résztvevőivel. A vele szemben lévő nyugati kapu pedig a *porta triumphalis* amelyen keresztül a győztes gladiátorok távoztak a játékok befejezését követően (Zsidi 2002: 81) A főkapuk oldalfalait kisebb méretű szobrok díszítették, erre utal a keleti kapuesetében egy, a nyugati kapunál három falba vágott üreg. Ezen felül az egyik fülkéből előkerült egy Fortuna szobor 42 cm magas torzója, illetve egy másiktól Apollón isten szobrának töredéke (Szilágyi 1956: 23-24). A nézőközönség két nagy lépcsőfeljárón juthatott fel a nézőtérre. A pompeji amphitheatrum kétoldali lépcsőtoronnyal volt felszerelve, Aquincum esetében azonban csak egyoldali lépcsőfeljáráttal számolhatunk, amelyet a déli oldalon alakítottak ki (Kaiser/Póczy 1985: 114).

Az 1923-1930 között feltárt carnuntumi polgárvárosi amphitheatrum szintén a városfalon kívül, a forumtól délre helyezkedett el. Kapujának két oldalán a 25-25 méter széles lelátórészen 13.000-14.000 látogató foglalhatott helyet, vagyis kétszer annyian, mint az aquincumi arénában. Megközelítőleg 9770 m² nagyságú területen fekszik, ellipszis alakú, félkörös végződéssel. Körülbelül 127,5x111 m tengelyméretével a Duna-vidék egyik legnagyobb arénája (Kolendo 1979: 41-47). Az amphitheatrumba északon és délen két kapun keresztül lehetett bejutni, a főbejárat északon volt. Eredetileg mindkét bejáratot hatalmas fakapuk zárhatták le. A porond, vagyis a küzdőtér 68x52 m nagyságú volt, felszínét keményre döngölt agyagtalaj alkotta, amelyet apró kavicsos homokkal fedtek le. A lelátót egy 4 m magas fal választotta el a küzdőtértől, amit kezdetben sárgára, később vörösre festettek. A nézőtérén 12 sor került kialakításra, amely maximum 18 m magas lehetett, az ásatások során előkerült speciális epigráfiai feliratok arról tanúskodnak, az aréna keleti oldala volt a „VIP-szektor”, ahol a városi tanács tagjai, a hivatalnok és természetesen a legfőbb méltóság, a helytartó foglalt helyet (Humer 2011: 12-13). A déli oldalon, kívül, egy újr felhasznált építőelemekből épült nyolcszögletű medencét találtak, amely a 4. század végéből származott. Az akkori ásatók ezt keresztelőmedenceként határozták meg, azonban ezt még eddig nem sikerült minden kétséget kizáróan bizonyítani. Ebből viszont úgy tűnik, hogy az amphitheatrumot ebben az időben már nem eredeti funkciója szerint használták. Az amphitheatrum egykori küzdőtérét ma az ókori szerzők színházi előadásihoz használják az Art Carnuntum nemzetközi fesztivál keretében (Humer 2011: 14).

Összefoglalóan, a típusát illetően mindkettő a vegyes építésű kő- és földamphitheatrumok csoportjába sorolható. (Golvin 1988: 136-138). A

Pálfi Ádám - Pannonia „személyre szabott” ékszerdobozai – Aquincum és Carnuntum amphitheatrumai

kialakításuk ilyen esetekben a következőképpen történt: a nézőteret nem boltozatokkal, hanem döngölt földdel támasztották alá. Ez a föld mennyiség hatalmas súlyánál fogva rendkívüli vastagságú falakat igényelt, melyek a földamphitheatrumok jellegzetességei. Hátránya, a szerkezetökéletlensége abban rejlik, hogy hiába vannak vastag falak, ezek nem tudnak sokáig ellenállni a rájuk nehezedő földnyomásnak. Emiatt a földamphitheatrumok annyira elpusztultak, hogy felépítményeikre vonatkozó analógiák nem állnak rendelkezésünkre (Gerő 1941: 4-5). Az építkezéshez szükséges kőanyag jelentős részét a közeli hegységekből nyerték, amit később a középkor embere város- és várépítésekhez széthordott. Az épület falazatához jórészt a kisebb terméskövek szolgáltatottak alapanyagot, ami nem túl időtálló, ezért kisebb csodának számít, ahogy az amphitheatrumok mai állapotukban láthatók (Torma 1881: 70). Végezetül, ha összehasonlítjuk a két arénát, szembetűnő, hogy méretükben jelentősen különböznek egymástól. A carnuntumi polgárvárosi amphitheatrum kétszer nagyobb, mint az aquincumi aréna – ez nyilvánvalóan magyarázható azzal, hogy Carnuntumnak központi helyként számolnia kellett az ide érkező és szórakozni vágyó embertömeggel, mivel a legközelebbi amphitheatrum körülbelül 50

kilométerre volt Scarbantiában (Humer 2006: 270-271).

*3. ábra Aquincum polgárvárosi amphitheatrum (forrás:
<https://visitobuda.hu/polgarvarosi-amfiteatrum/>)*

4. ábra: Carnuntum polgárvárosi amphitheatrum (forrás:

<http://kultur.net/niederoesterreich/petronell-carnuntum/roemisches-amphitheater-petronell-carnuntum>)

Katonai arénák

A csigadombi körszínház (polgárvárosi) feltárásakor, az 1880-as években feltűnt a régészeknek, hogy a Királyhegy nevű óbudai telektömb formája ellipszis alakú, sőt ezen kívül ismeretes volt, hogy az itt található házak pincéjében római falmaradványok vannak. Mégis sokáig elvetették annak lehetőségét, hogy egykori Aquincumban két amphitheatrum magasodott volna (Kaiser/Póczy 1985: 27). A híres ókortörténész, Theodor Mommsen sem egy amphitheatrum, hanem csak egy színház meglétét feltételezte (Szilágyi 1956: 8-9). Mindazonáltal Pannonia másik felében, Superior helytartói székhelyén, Carnuntumban 1925-ben feltárásra került a második amphitheatrum, ami után többé nem férhetett kétség ahhoz, hogy Aquincum is két arénával büszkélkedhetett (Kaiser/Póczy 1985: 27).

A katonai amphitheatrum az aquincumi *canabae* egyik legépebben maradt műemléke, az óbudai városkép meghatározó eleme, amely egyben a 2–3. század során lakott település déli határát képezte (Kirchoff 2006: 80). A carnuntumi aréna a katonaváros egyetlen fennmaradt régészeti lelőhelye, a legiotábortól 110 méterre található északkeletre, a *limes* út mellett. A jelenlegi utóvizsgálatok alapján kijelenthető, hogy a carnuntumi amphitheatrum építése 72–73 körül indult meg, a létesítmény ma is látható maradványai azonban feltehetőleg egy 117–193 között történt átépítésből származnak. A kutatások eredményeiből kitűnik, hogy az aquincumi amphitheatrumot körülbelül két évszázadon át használták rendeltetésének megfelelően, aztán később, az 5. század elején

bevonták a határvédelembe, és az itt létrejövő késő római erőd egyik védműveként funkcionált a továbbiakban (Póczy 1994: 30). Ezt támasztják alá az arénától nem messze létesített késő római téglasírok. A temető mindkét parcelláját a 4. század végén nyitották, miután a katonai amphitheatrumot bevonták a határvédelmi rendszerbe (Madarassy 2000: 36-38). A carnuntumi aréna esetében is megfigyelhető a többszöri javítás és újjáépítés, de az épületet Valentinianus császár (364–375) alatt lebontották, hogy építőanyagot nyerjenek a legiotábor felújításához (Bilch 2003: 44-45).

Az aquincumi létesítmény méretei tekintélyesnek mondhatók, a lelátó befogadó idomának hossz tengelye 131,8 m-t (445 római láb), kereszt tengelye 108,4 m-t (365,5 római láb) tett ki, a küzdőtér mérete ennek megfelelően 89,6 m (300 láb), illetve 66,1 m (222,5 láb) volt. Az óbudai katonai amphitheatrum az előbb említett méret adatokkal a 21. helyet foglalja el a világ 73 legjobban ismert hasonló építménye között (Szilágyi/Horler 1962: 408). A becslt adatok alapján a lelátókon körülbelül 15–16 ezer ember foglalhatott helyet (Kirchoff 2006: 82). Jelentőségét mutatja, hogy ezzel az egész Duna-vidék nemcsak legnagyobb, hanem leghatározottabban kitűzött és legkorszerűbb amphitheatruma volt, mivel a földfeltöltéses lelátót sarkantyúfalak közé fogott boltozott lépcső törte át, így a nézőteret nem rámpákon kellett megközelíteni, mint a polgárvárosinál, hanem belső közlekedő úton (Lövei 1998: 15). Küzdőtere nagyobb még a *Colosseum* küzdőterénél is, ennek ellenére a kettőt egymással nem lehet összehasonlítani, ugyanis a *Colosseum* magasságra négyszerese lehetett, mint a társáé (Hajnóczy 1974: 131). Az amphitheatrum alsó ülésorait természetes kiemelkedésre, a felsőket 24 U alakú, sugarasan kialakított kőfalra építették. Főtengelyének irányában négy főkapuja volt, emellett köröskörül 20 oldalbejárata. A porond mentén körülfutó mellvéd fal kváderkő falazással készült, vörös festéssel ellátva, és helyenként 2,5 m magas volt, azonban eredetileg körülbelül 4 m magas is lehetett, hogy a közönséget megvédje a vadállatoktól (Póczy 1974: 14). A *podium* falat a keresztátlók irányában négy kisebb, a porondról megközelíthető boltozott fülke (*spoliarium*) szakítja meg, pontos rendeltetésükre csak következtethetünk. Talán a gladiátorok tartózkodhattak itt a párbajok előtt, vagy a cirkuszi játékok lebonyolítását segítő személyzet öltözőiként szolgálhattak, esetleg az állatok gondozói kaptak helyet. A fülkéket belül kifestették, erre utalnak az ásás közben talált zöld és vörös festéknyomok (Kirchoff 2006, 82).

A felsorolt cellákon kívül az északi főkapu (*porta Pompae?*) mellett nyílt még egy ötödik is. Az elhelyezés alapján a *porta Libitane*-ra, a Halálistennőjének fülkéjére kell gondolnunk, erre mutatnak az aquincumi polgárvárosi és a

carnuntumi ampitheatrumok hasonló kiképzésű helyiségei, valamint a főkapu terébe vágott ajtónyílás, ami egyaránt vezetett az arénába, illetve azon kívül (Tóth 1978: 272). Jelentőségében fontosabb az északkeleti cella, ami valószínűleg egy Nemesis-szentély lehet. A civilek számára készült amphitheatrummal ellentétben itt nem kapcsolódott kívül egy külön épület, hanem az amphitheatrumon belül oldották meg a szentély kialakítását. Ezt a lehetőséget támasztják alá a közelben előkerült Nemesis Augustának felajánlott oltárok (Nagy 1942: 568-571). Az amphitheatrum alatt nagyméretű csatornarendszer hálózata bontakozott ki, míg az aréna közepén egy 9,4x8,4 m nagyságú és 6 m mély, kővel bélelt párologtató medence helyezkedett el. Mivel egy ilyen hatalmas méreteket mutató csatornahálózat nem volt szükséges ahhoz, hogy a küzdőtér tisztításakor elfolyó vagy a csapadékkal keletkező víz elvezethető legyen, inkább arra kell gondolnunk, hogy a katonai amphitheatrum alkalmas volt vízi csaták, úgynevezett *naumachia* rendezésére. A víz forrásának kérdésére több megoldás is kínálkozik, az amphitheatrum keleti tőszomszédságában ugyanis olyan maradványok kerültek felszínre, amelyek valószínűleg egy mesterségesen kialakított csatornának a részei – ezzel a megoldással könnyen át tudták vezetni a Duna vizét. A másik két lehetőség a Duna vizén kívül a Római fürdőtől induló észak-déli irányú *aqueductus* (vízvezeték), valamint a hegyoldalról lefutó kisebb kelet-nyugati irányú vízvezetékek közül valamelyik (Szilágyi 1956: 13-14).

Carnuntumban szerencsés körülmények között fennmaradt az amphitheatrum építési felirata, amiből egyértelműen kiolvasható, hogy a szíriai Antiocheiából származó Caius Domitius Zmaragdus, aki Carnuntum városi tanácsának tagja volt, és talán a hadsereg beszállítója, egy olyan nagyvonalú felajánlást tett, amilyen mértékűt nemcsak Pannoniában, de az egész Duna-vidékről nem ismerünk, ugyanis saját költségén egy amphitheatrumot emeltetett a katonaság számára. A katonai amphitheatrum az egyetlen olyan katonavárosi ásatási helyszín, amely ma teljeskörűen látogatható. A kutatók ma úgy gondolják, hogy az aréna elsősorban kiképzési helyszíneként szolgált a legionáriusok számára. Valószínűleg gladiátorharcokra és állatvadászatokra is sor került, feltehetően ezek kifejezetten csak a csapatok számára rendezett játékok voltak (Gázdac/Humer/Pollhammer 2014: 19-20). A korai aréna az 1. század második felében épült és teljes egészében fából készült, kivéve az alépítményeket. Ez a kezdetleges faszerkezet valószínűleg a 2. században leégett. A fennmaradt töredékes építési felirat alapján a teljes egészében kőből készült amphitheatrum a 2. század második felében nyerte el a végleges formáját, az előbb említett adományozó jóvoltából. Az aréna a markomann háborúk során jelentős károkat

szenvedett el, majd az újbóli renoválás során körülbelül 300-ig használták, többször felújították (halszálkás falak), de végül lebontották Valentinianus császár ideje alatt. A ma látható falszerkezetek mind olyan rekonstrukciók, amelyeket a 20. század elején építettek (Jobst 1983: 20-25).

A carnuntumi katonai aréna méretei alapján jóval kisebb volt, mint aquincumi testvére, 97,55×76,40 m tengelyméretével és 72×44 m széles lelátójával birodalmi szinten a közepes méretű arénák közé sorolható (Obermayr 1967, 65-66). A legiotábornál körülbelül 14 méterrel alacsonyabban helyezkedett el, azonban ez nem nehezítette meg az aréna megközelítését. A létesítménynek ellipszis alakú alaprajza volt, a főbejáratok a keleti és nyugati részen helyezkedtek el. Háromoldalú, zárható kapurendszer volt, amely tölcser alakban keskenyedett kívülről befelé. Mivel a tér észak, vagyis a Duna felé süllyedt, ezért a külső falat valamivel magasabbra kellett építeni, és tartóoszlopokkal megerősíteni. Befogadóképessége elérte a 8000 főt, az ülések alsó sorát földtöltésre helyezték, a feljebb lévő szinteket lépcsőn lehetett megközelíteni. A közönség kívülről tudott belépni az amphitheatrumba az úgynevezett *vomitorium*okon keresztül. Az ókori római építészetben ezekkel az ülések alatt lévő átjárókkal szabályozták, hogy a több tízezres nézősereg gyorsan és akadálytalanul kijusson a játékok befejezését követően. Ezen lépcsők nyomait találták többek között a keleti kaputól északra. Az építéshez szükséges kőanyagot nem távoli vidékekről szállították ide, hanem a közeli kőbányából nyert nyersanyagot használták fel. Az amphitheatrum küzdőtere döngölt földből állt, csak egy kis részt borítottak feltehetőleg utólag kőlemezekkel. Középen egy téglalap alakú vízmedence volt, amelyet túlfolyással láttak el, így a feleslegesen felgyülemlett vizet szükség esetén egy csatornán keresztül az északi kapun át ki tudták vezetni, vagy akár a harctér megtisztítására is használhatták. A manapság biztonsági okból lefedett medencét egy még mindig működő gyűrűgyűjtő táplálja, amely az esővizet is elvezeti. A vízvezető-csatorna agyagcsövekből állt, a kialakítását úgy oldották meg, hogy a szennyvizet közvetlenül a Dunába lehessen vezetni. A küzdelmek során ezt fával borították, illetve egy külön adalék még, hogy az aréna fala mentén megfigyeltek egy másik vízvezetőket, amely valószínűleg az amphitheatrum küzdőterének feltöltésére szolgált, így vízi csaták bemutatására is lehetőség nyílt (Obermayr 1967: 67-71). A nyugati bejárat mellett van egy szentély, amelyet Diana Nemesisnek, a vadászat és bosszú istennőjének tiszteletére szenteltek fel. A szentély önálló kultuszterme a 3. század során két másik helyiséggel bővült, itt tárolták az istennő kegyeinek elnyerése céljából felajánlott fogadalmi ajándékokat. A félköríves lezáródású szentély középpontjában állt az istennő kultikus képe, mellette pedig számos

Pálfi Ádám - Pannonia „személyre szabott” ékszerdobozai – Aquincum és Carnuntum amphitheatrumai

nőstény medvéé (Humer 2011: 10-11). A déli lelátórész közepén volt a kidolgozott császári vagy kormányzói páholy (*pulpitum*), ahová külön bejáraton keresztül lehetett csak feljutni. Ezt a kiemelt részt a játékok különösen magas rangú díszvendégeinek szánták. Vele szemben, közvetlenül az északi kapu felett volt a polgárváros azon lakói számára fenntartott kőpadok, akik a városi tanácsban töltötték be fontos pozíciót. Itt sikerült négy tanácsos tiszteletére készített feliratot rekonstruálni (Jobst 1992: 32).

Az összehasonlításból kitűnik, hogy a katonai amphitheatrumok esetében fordított felállásról beszélhetünk, ugyanis ebben az esetben kétszer nagyobb az aquincumi aréna, mint a carnuntumi testvére. Szükséges kihangsúlyozni, hogy általában minden legiotáborhoz tartozott amphitheatrum, viszont elsődleges funkciójuk nem a tömegszórakoztatás volt, hanem a katonák felkészítése és kiképzése. Másodsorban színhelyül szolgálhatott katonai parádék számára, elítéltek kivégzésére és más hétköznapi események megrendezésére.

5. ábra: Aquincumi legionárius amphitheatrum (forrás: https://www.legifoto.com/magyar/galeria/aquincum_katonavaros_amphiteatrum/)

6. ábra: Carnuntumi legionárius amphitheatrum (forrás:

<https://www.derstandard.at/story/2000119316430/ein-kamel-in-carnuntum-tierreste-in-roemischen-siedlungen>)

Róma egyik leghatalmasabb propagandafegyvere: az amphitheatrum

Egon Flaig kultúrtörténész egy 2003-ban megjelent tanulmányában, amely a játékok fontosságát részletezi, hangsúlyozza, hogy a római játékok nem voltak a valódi értelemben vett játékok, ugyanis az amphitheatrumok építésére, illetve a bennük tartandó események megvalósítására gyakran hatalmas anyagi forrásokat fektettek be. Ez megmutatja, hogy az amphitheatrumokban zajló események nemcsak pusztán a tömegek szórakoztatására szolgáltak, hanem a politikai interakció eszközei is voltak, s fontos alapot képeztek a társadalmi, politikai és vallási propagandának. Egy minden szempontból egység nyelvet közvetítettek a társadalmi rend vizualizálására, a kulturális összetartozás demonstrálására és a birodalmi hatalom legitimálására (Flaig 2003: 232). Mivel ezekben a létesítményekben a helyválasztás nem volt ingyenes, ráadásul Augustus császár kora óta szigorúan szabályozott is volt, ezért mind a színházak, mind az amphitheatrumok jól illusztrálták a társadalom hierarchiáját. Minden társadalmi csoportnak megvolt a saját ülőhelye az amphitheatrumokban, ahol a küzdőtérhez való közelség adott tájékoztatást az adott csoport társadalmi rangjáról, amit mindenki láthatott (Kolendo 1981: 301-315). Ugyanakkor ezek a reprezentatív épületek kiváló háttérrel nyújtottak azon politikusoknak és tehetős személyeknek, példának okáért egy választás esetén, akik társadalmi helyzetüket a játékok finanszírozásával tudták bemutatni. Gyakran maguknak a császároknak is presztízskérdéssé vált, hogy megrendezzék a valaha látott legpompásabb játékokat (Golvin 1988: 181).

Ahogy az már korábban is említettem, az amphitheatrumoknak meghatározó politikai jelentőségük volt, ami számos területen mutatkozik meg. A játékok politikai aspektusát minden bizonnyal újra és újra megemlítik, ez volt a Iuvenalis által hangoztatott „kenyeret és cirkuszt” hirdető népszerű jelige, ami azonban túlságosan leegyszerűsítve, tömegszórakoztatásként mutatja be az eseményeket azért, hogy a lakosság figyelmét elterelje a politikáról. Ennek azonban pont az ellenkezője igaz. Az arénákban zajló játékok népszerűsége, és az azok iránti széleskörű érdeklődés azt jelentette, hogy egyre inkább a római értékek főszereplőjévé váltak. Különösen az amphitheatrum példája mutatja igazán jól, hogy az események szimbolikája és képzete egyre fontosabbá vált, míg végül a császári hatalomérvényesítés fontos propagandaeszközüvé nem fejlődött (Golvin 1988: 155). Különleges építészeti felépítésükkel, amely lehetővé tette a nagyobb tömeg befogadását oly módon, hogy a létesítményen belül a nézők egy szűken meghatározott ponton (színpad, küzdőtér) kövessék a történeteket, az ilyen típusú ókori épületek ideális találkozóhelyként szolgáltak. A források újra és újra rámutatnak, hogy az amphitheatrumokat és theatrumokat olyan multifunkcionális építményként kell elképzelni, amelyben sok minden történik a szórakozástól kezdve az államot veszélyeztető politikai megnyilvánulásokig (Fishwick 1991: 580). Az egyes létesítménynek nemcsak funkcionális épületekként, hanem tulajdonosuk vagy megrendelőjük társadalmi helyzetének és politikai hatalmának látható bizonyítékeként is szolgáltak. Sok esetben előfordult, hogy szent komplexumokkal is összekapcsolódtak, vagy akár a császárkultusznak emelt szentélyek szerves részét képezték, így fontos eszközként szolgáltak a császári hatalom és a római *populus* egyetemes hatalomigényének bemutatáshoz. Ezt példázza a lugdunumi amphitheatrum, amelyet a gall törzsek tartományi gyűlésével kapcsolatban építettek fel a három gall tartomány számára létrehozott *ara Romae et Augusti* oltár közvetlen környezetében (Fishwick 1991: 580).

Az amphitheatrumokban a közönség nem vállalt passzív szerepet, hanem aktívan beavatkozott a játékok során, legyen szó akár a gladiátorok életével (*missio*) vagy halálával (*iugulatio*) kapcsolatos döntésről, így egyfajta politikai párbeszéd is kialakult az átlagemberek és a befolyásos polgárok között, illetve a császár és alattvalói között. Azonban érdemes megvizsgálni, hogy milyen interakció zajlott a közönség és a játékok résztvevői között. Az életről és halálról való döntés a tömeg kollektív álláspontjának kifejezéséről szól, kétségtelenül minden gladiátorharc csúcspontja: egy rendkívül emelkedett érzelmi pillanat, mely arra szolgált, hogy a nézők heterogén tömegét olyan egységgé kovácsolja, amely képes felismerni és felmérni a római civilizáció azon értékeit, amelyek az

arénában zajló játékokban tükröződtek (Beacham 1991: 158). Csakis abban az esetben lehet döntést hozni arról, hogy a legyőzött gladiátor elég jól harcolt-e, ha a nézők között egyhangú egyetértés született. Ez az egyöntetű szavazás biztosította, hogy az egyének a római világ részének érezzék magukat, képesek legyen elfogadni azokat az értékeket, amit a császár, annak tisztviselői és a vezető politikusok is közvetítettek (Flaig 2003: 248). A játékok által szimbolizált politikai rend, amelyben főként alacsonyabb rendű népek domináltak, a természet törvényei uralkodtak és a bűnözőket megbüntették, a római társadalom egyik alapvető értéke volt, amelyet lehető legegyszerűbb és legkönnyebb eszközökkel kellett érthető módon közvetíteni. A gladiátorok mindig egyértelmű szabályok között és meghatározott műfajokban (*armaturae*) versenyeztek, amit etnikai szempontok inspiráltak. Voltak thrák (*thraex*), kelta szekereket hajtó *essedarius*, vagy a Görögországgal összekötött *hoplomachus* típusú gladiátorok, akik a római nép felügyelete és szórakoztatása alatt harcoltak egymással az arénában (Hufschmid 2009: 64). Szemantikai szempontból Róma ellenségeinek legyőzése minden egyes nap megismétlődött az arénában és a Római Birodalom, amelynek élén a császár állt, szüntelenül ünnepelve győzelmét a meghódított népek felett. Ez a hatalmi igény nem korlátozódott az alacsonyabb rendű népekre, hanem kiterjedt az állat- és növényvilágra. A nagy vadászati események rendezése, amely során az arénákban fákkal és sziklával készült mesterséges tájakat építettek, megmutatta, hogy a római nép és különösen a császár a természetet is képes volt irányítani, akaratának megfelelően tervezni, formálni, ha úgy tartja kedve, akkor megváltoztatni (Hufschmid 2009: 265-270). A különleges mutatóanyagokra kiképzett állatok megmutatták a római kultúra fölényét a vad természettel szemben, az idomításnak köszönhetően még az elefántok is térdeltek a császár, a világ uralkodója előtt. A császári hatalom színpadra állítása még ennél is tovább ment, a bűnözők nyilvános megbüntetése az arénában mindenki számára nyilvánvalóvá tette, hogy az állam és a római társadalom ellenségeit felelősségre vonják tetteikért. A játékok ennél fogva olyan képeket és szimbólumokat teremtettek, amelyek ünnepték és legitimálták a római uralkodói igényt a *princeps* vezetésével. A mesterségesen kreált jelképek és az egyhangú összetartozás érzésére révén a közönség úgy érezte, hogy az *orbis Romanus*hoz tartozott és részei lettek a római civilizáció diadalának, amelyet a *Pax Romana* tett lehetővé (Hufschmid 2009: 271).

A császárkor során egyre jobban bővült az amphitheatrumok szimbolikus értelmezése, ugyanis a már kőből készült arénák a győzelem jelképeivé váltak a római rendet fenyegető külső hatásokkal szemben. A monumentális diadalívhez

hasnolán ezek az építmények is a „legyőzhetetlen Róma” képét sugallták az *Imperium* minden pontján. Lenyűgöző módon nyilvánult meg a győzelem fokozott szimbolikája a pompeji amphitheatrum mellvédfalán, amelyet sajnos 1816-ban a szélsőséges hideg időjárás elpusztított (Hufschmid 2009: 259). Ezen az összefüggő képcikluson gladiátorok és állatok magas színvonalú ábrázolása volt megfigyelhető, melyek egyaránt kifejezésre juttatták az arénában uralkodó győzelmi miliót. A falakon megjelenik a szárnyas Victoria, a római államvallásban a Győzelem megszemélyesített istennője, aki tölgyfalevélből vagy babérlevélből készült koszorút és pálmalevelet tartott a kezében, illetve számos helyen feltűnik az itáliai eredetű levélkoszorús medaillonba foglalt portré, az *imago clipeata*, amely a halál feletti győzelem szimbóluma, de néhol a halhatatlanság képzetével is összefüggésbe hozzák. Ezek a jelképek egyértelműen megmutatták az aréna főszereplőinek végső célját, a győzelmet. Ugyanakkor minden győzelemnek ára van, aki nem harcolt jól vagy elbukott, annak az aréna a vereséget, és sok esetben a halált jelentette. Az ábrázolásokon Victoria egyértelműen Nemesis istennőre, a végzet, a sors, az elkerülhetetlen bosszú és a halál istennőjére utal. Az aréna falára festett ábrázolások félreérthetetlenül elének tárják az amphitheatrum törvényét: csak az a harcos maradhat életben, aki képes szembenézni a halállal és a győzni akarása révén riválisa fölé tud emelkedni. Aki belépett az aréna küzdőterére, azt végső soron csak kétféleképpen hagyhatta el: élve a *porta sanavivaria* révén, vagy holtan a *porta libitinensis* révén (Clavel-Lévêque 1984: 61-69).

Összefoglalóan elmondható, hogy a római ideológia szerint az amphitheatrumok technikailag rendkívül összetett, multifunkcionális építmények, ahol egyszerre jelenik meg az adott társadalmi és politikai gondolkodásmód, ami ez világosan kifejezésre is jut. A különböző látványos események súlya már a köztársaság korában is fokozatosan nőtt, a császárkorban pedig végképp a propaganda eszközzé váltak, és a nagy válságok során még a szokásosnál is nagyobb befolyással voltak a római hétköznapiakra. A szórakoztatás és a propaganda szorosan, elválaszthatatlanul összekapcsolódott, egyik a másik nélkül már nem érvényesült volna.

Irodalomjegyzék

- Beacham, R. C.*: The Roman theatre and its audience, London 1991.
- Bichl, A.*: Erlebnis Archäologie: Carnuntum, Vindobona. Wien 2003.
- Borhy, L.*: Brigetiói amphitheatrumok? Budapest 2009.
- Clavel-Lévêque, M.*: L’empire en jeux. Espace symbolique et pratique sociale dans le monde romain. Paris 1984.
- Fishwick, D.*: The imperial cult in the Latin West. Studies in the ruler cult of the western provinces of the Roman Empire II. Leiden 1991.
- Flaig, E.*: *Ritualisierte Politik. Zeichen, Gesten und Herrschaft im Alten Rom.* Göttingen 2003.
- Gäzdac, C./Humer, F./Pollhammer, E.*: In the Shadow of the Heathens’ Gate. The Black Book of the Gold Coins from – Carnuntum. Cluj-Napoca 2014.
- Gerő, L.*: Az Óbuda-Királyhegyen feltárt római katonai amfiteátrum helyreállítása. *Technika* 22 (1941) 2–9.
- Golvin, J. C.*: L’amphithéâtre romain. Essai sur la théorisation de sa forme et de ses fonctions I–II. Paris 1988.
- Grüll, T.*: Kenyeret és cirkuszt 2. rész – Halálos játék. *Hetek* 4:27 (2000) 14.
- Grüll, T.*: Újabb 50 dolog, amit nem képzeltél volna a rómaiakról. Budapest 2019.
- Hajnóczy, J. Gy.*: Pannoniai amphitheatrumok. *Építés Épitészettudomány* 6/1–2 (1974) 128–151.
- Hajnóczy, J. Gy.*: Pannónia római romjai. Budapest 1987.
- Hufschmid, T.*: Amphitheatrum in Provincia et Italia. Architektur und Nutzung römischer Amphitheater von Augusta Raurica bis Puteoli. *Forschungen in Augst* 43/2. Augst 2009.
- Humer, F.*: Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole. Sonderausstellung im Archäologischen Park Carnuntum aus Anlass des Jubiläums 2000 Jahre Carnuntum. *Nachrichten der Gesellschaft der Freunde Carnuntums* 2 (2006) 8-19.
- Humer, F.*: Carnuntum – die größte archäologische Landschaft Mitteleuropas. *Denkmalpflege in Niederösterreich* Band 45 (2011) 6 – 15.
- Jobst, W.*: Provinzhauptstadt Carnuntum. Österreichs größtearchäologische Landschaft. Wien 1983.
- Jobst, W.*: Carnuntum: das Erbe Roms an der Donau. Katalog der Ausstellung des Archäologischen Museums Carnuntinum in Bad Deutsch Altenburg AMC. Wien 1992.
- Kaiser, A/Póczy, K.*: Budapest római öröksége. Budapest 1985.
- Karácsony, Á.*: Harc, Hajsza, Vér. Így működtek a római amfiteátrumok. *MúzeumCafé* 68 (2018/4) 127-140.
- Kirchoff, A.*: Katonai amfiteátrum. In: Zsidi Paula (szerk.): Budapest római emlékei. Budapest 2006. 80–83.
- Kolendo, J.*: Deux amphithéâtres dans une seule ville: le cas d’Aquincum et de Carnuntum. *Archeologia* 30 (1979) 39–55.
- Kolendo, J.*: „La répartition des places aux spectacles et la stratification sociale dans l’Empire romain. A propos des inscriptions sur les gradins des amphithéâtres et théâtres“. *Ktéma* 6 (1981) 301-315.
- Kovács, T.*: A Colosseum. *Határtalan Régészet* 2 (2016/2) 78-81.
- Kyle, G. D.*: Sport and Spectacle in the Ancient World. Chichester 2015.

Pálfi Ádám - Pannonia „személyre szabott” ékszerdobozai – Aquincum és Carnuntum amphitheatrumai

- Lövei, P.*: Építészet a Kárpát-medencében a honfoglalás előtt. In: Sisa, J. (szerk.): Magyarország építészetének története. Budapest 1998. 13–19.
- Madarassy, O.*: Canabae legionis II. Adiutricis. In: Gaál, A. (szerk.): Pannoniai kutatások. A Soproni Sándor emlékkonferencia előadásai. Szekszárd 1999. 69–75.
- Madarassy, O.*: Ókeresztény temetkezések Aquincumban. In: Zsidi, P. (szerk.): Ókeresztény emlékek Aquincumban. Budapest 2000. 25–38
- Mócsy, A.*: A markomann háborúk savariai pusztításai. Archeológiai Értesítő 90 (1963) 17–20.
- Nagy T.*: Amfiteátrumok. In: Szendy, K. (szerk.): Budapest története II. Budapest 1942. 565–578.
- Nagy, T.*: Der vicus und das municipium von Aquincum. Acta Archaeologica Hungarica 23 (1971) 59–81.
- Obermayr, A.*: Römerstadt Carnuntum. Ruinen/Grabungen/Funde, Österr. Wien–München 1967.
- Pálfi, Á.*: A „múltat kutatni márpedig szükséges...” – Újabb adalékok Pannonia inferior amphitheatrumainak alaposabb megismeréséhez. Kézirat. Szakdolgozat. PTE-BTK 2018.
- Póczy, K.*: Aquincum. Budapest 1974.
- Póczy, K.*: Aquincum – Budapest római kori történelmi városmagja. Budapest 2004.
- Szilágyi, J.*: Az aquincumi amfiteátrumok. Budapest 1956.
- Szilágyi, J./ Horler, M.*: Aquincum polgárváros romjai és az Aquincum polgárvárosi amfiteátrum. In: Horler, M. (szerk.): Budapest Műemlékei II. Budapest 1962.
- Torma, K.*: Az aquincumi amphitheatrum északi fele: (jelentés az ottani ásatásokról). Budapest 1881.
- Tóth, I.*: A rómaiak Magyarországon. Budapest 1979.
- Zsidi, P.*: Budapest. In: Visy, Zs. (szerk.): Pannonia Hungarica Antiqua. Budapest 1995. 41–71.
- Zsidi, P.*: Aquincum polgárvárosa az Antoninusok és a Severusok korában. Budapest 2002.